

СЕКЦІЯ 3 АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Гуть Н.Ю., к. ю. н.,
доцент кафедри конституційного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У роботі розкривається специфіка історико-правового аналізу, який здійснюється сьогодні в науці адміністративного права, визначаються й описуються негативні тенденції у цій сфері, які впливають на об'єктивність та наукову цінність отриманих результатів, а також визначаються етапи розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу. Під час визначення етапів розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу автор доходить висновку, що в юридичній літературі із цього питання відсутні комплексні праці. Наприклад, історію розвитку наукової думки про адміністративний процес можна дослідити й охарактеризувати, а також виділити в ній окремі періоди, що зумовлено наявністю багатьох наукових праць із цього питання. Аналіз юридичної літератури радянських часів та сучасної України показує, що в роботах досліджуються функції державних органів і державного управління, функції права і норм права, функції учасників юридичного процесу та процесуальних актів, функціональний характер окремих видів юридичного процесу, лише в поодиноких працях є намагання розкрити зміст та види функцій юридичного процесу чи функцій судочинства.

Кожна науково-дослідна робота, присвячена розкриттю змісту державно-правових явищ, повинна, по-перше, відображати дійсність з усіма її перевагами та недоліками; по-друге, містити пропозиції щодо поліпшення правозастосовної діяльності, удосконалення чинного національного законодавства та пропонувати ймовірні шляхи вирішення наявних проблем; по-третє, демонструвати зв'язок даного дослідження з усіма попередніми дослідженнями. Наголошується на тому, що кожна науково-дослідна робота, зокрема та, яка присвячена розкриттю змісту функцій адміністративного процесу, повинна демонструвати зв'язок даного дослідження з усіма попередніми. Констатується, що цей аспект ігнорується в більшості сучасних науково-дослідних праць, що негативно позначається на результатах науково-дослідної діяльності. Виділяються дві основні причини ситуації, що склалася: у наукових працях дуже рідко відокремлюють історію розвитку норм права й історію розвитку наукової думки про якесь окреме правове явище; історичні аспекти теми дослідження розкриваються авторами через аналіз актів національного законодавства, водночас ігноруються наукові досягнення минулих поколінь. Узагальнений аналіз думок, представлених в юридичній літературі, дозволив виділити чотири етапи розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу, кожен з яких детально характеризується в статті.

Ключові слова: адміністративний процес, історія наукової думки, функції адміністративного процесу, функції адміністративного судочинства.

В работе раскрывается специфика историко-правового анализа, проводимого сегодня в науке административного права, определяются и описываются негативные тенденции в этой сфере, которые влияют на объективность и научную ценность полученных результатов, а также определяются этапы развития научной мысли относительно функций административного процесса. В результате определения этапов развития научной мысли относительно функций административного процесса автор приходит к выводу, что в юридической литературе по этому вопросу отсутствуют комплексные работы. Например, историю развития научной мысли об административном процессе можно исследовать и охарактеризовать, а также выделить в ней определенные периоды, что обусловлено существованием большого количества научных работ по этому вопросу. Анализ юридической литературы советских времен и современной Украины показывает, что в работах исследуются функции государственных органов и государственного управления, функции права и норм права, функции участников юридического процесса и процессуальных актов, функциональный характер отдельных видов юридического процесса, только в редких работах предпринимается попытка раскрыть содержание и виды функций юридического процесса или функций судопроизводства.

Каждая научно-исследовательская работа, посвященная раскрытию содержания государственно-правовых явлений, должна, во-первых, отражать существующую действительность со всеми ее достоинствами и недостатками; во-вторых, содержать предложения по улучшению правоприменительной деятельности, совершенствованию действующего национального законодательства, о возможных путях решения существующих проблем; в-третьих, демонстрировать связь данного исследования со всеми

предыдущими исследованиями. Отмечается, что каждая научно-исследовательская работа, в том числе посвященная раскрытию содержания функций административного процесса, должна демонстрировать связь данного исследования со всеми предыдущими. Констатируется, что этот аспект игнорируется в большинстве современных научно-исследовательских работ, что негативно сказывается на результатах научно-исследовательской деятельности. Выделяются две основные причины сложившейся ситуации: в научных трудах очень редко отделяют историю развития норм права и историю развития научной мысли о каком-либо отдельном правовом явлении; исторические аспекты темы исследования раскрываются авторами через анализ актов национального законодательства, при этом игнорируются научные достижения прошлых поколений. Обобщенный анализ мнений, представленных в юридической литературе, позволил выделить четыре этапа развития научной мысли относительно функций административного процесса, каждый из которых подробно характеризуется в статье.

Ключевые слова: административный процесс, история научной мысли, функции административного процесса, функции административного судопроизводства.

Hut N.Yu. STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SCIENTIFIC OPINION ON THE FUNCTIONS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS

The work reveals the specificity of historical and legal analysis, is carried out today in the science of administrative law, identifies and describes the negative trends in this area that affect the objectivity and scientific value of the results, and also determines the stages of development of scientific thought regarding the functions of the administrative process. In the process of determining the stages of development of scientific thought regarding the functions of the administrative process, the author comes to the conclusion that there is no comprehensive work in the legal literature on this issue. For example, the history of the development of scientific thought about the administrative process can explore and characterize, as well as highlight in it certain periods, which is due to the existence of a large number of scientific papers on this issue. Analysis of the legal literature of Soviet times and modern Ukraine shows that the work examines the functions of state bodies and government, the functions of law and legal norms, the functions of participants in the legal process and procedural acts, the functional nature of certain types of legal process, and only in rare works is an attempt to reveal content and types of functions of the legal process or functions of legal proceedings.

Each research work on the disclosure of the content of state-legal phenomena should, firstly, reflect the existing reality with all its advantages and disadvantages, secondly, contain proposals for improving law enforcement, improving existing national legislation and proposing possible solutions. existing problems, thirdly, to demonstrate the connection of this study with all previous studies. It is noted that each research work, including, dedicated to the disclosure of the content of the functions of the administrative process, should demonstrate the connection of this study with all previous ones. It is stated that this aspect is ignored in the majority of modern research projects, and it negatively affects the results of research activities. There are two main reasons for the current situation: in scientific works it is very rare to separate the history of the development of legal norms and the history of the development of scientific thought about a separate legal phenomenon; historical aspects of the research topic are disclosed by the authors through the analysis of acts of national legislation and, at the same time, ignore the scientific achievements of past generations. A generalized analysis of the opinions presented in the legal literature made it possible to identify four stages in the development of scientific thought regarding the functions of the administrative process, each of which is described in detail in the article.

Key words: administrative process, history of scientific thought, functions of administrative process, functions of administrative legal proceedings.

Постановка проблеми. Кожна науково-дослідна робота, яка присвячена розкриттю змісту державно-правових явищ, повинна, по-перше, відобразити дійсність з усіма її перевагами та недоліками; по-друге, містити пропозиції щодо поліпшення правозастосовної діяльності, удосконалення чинного національного законодавства, імовірних шляхів вирішення наявних проблем; по-третє, демонструвати зв'язок даного дослідження з усіма попередніми працями. На жаль, сьогодні третій аспект найчастіше ігнорується в комплексних працях, присвячених розкриттю сутності адміністративно-правових явищ, зокрема сутності адміністративного процесу та його функцій.

Відкривати «нові знання» в юридичній науці можна лише тоді, коли є повне уявлення про ті відкриття, які вже були колись і кимось здійсненні. Носіями таких знань є здебільшого особи, які на постійній основі займаються науково-дослідною діяльністю та виховують своїх учнів (аспірантів). На оволодіння

такими знаннями іноді потрібні десятиліття, адже обсяг наукової літератури, який останні сто років постійно збільшувався, є чималим. Практичні ж працівники (судді, прокурори, працівники органів виконавчої влади тощо), які намагаються запропонувати своє бачення вирішення наявних в юридичній науці проблем, з різних причин не заглиблюються в історію наукової думки. Аргументи водночас можна почути різноманітні: замало часу для висиджування в бібліотеці; важко витратити багато часу на вивчення думок усіх учених, поєднуючи це із практичною діяльністю, яка теж потребує багато зусиль і часу; висвітлення думок учених – це порожня балаканина, яка віддалена від нагальних проблем практики тощо. Водночас такий несерйозний підхід до наукової спадщини негативно позначається на результатах науково-дослідної діяльності, коли новизною роботи пропонується вважати висновки, які вже висловлювалися в інших працях, написаних п'ять, десять, а то і двадцять років тому, або які неузгоджені з на-

явними концепціями чи загальноприйнятою доктриною, а тому виглядають комічно серед усього загалу науково-дослідних праць.

З огляду на це, актуальним бачиться історичний аналіз розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дискусійні питання щодо визначення змісту юридичного процесу й адміністративного процесу порушувалися в працях В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенко, Т.О. Гуржій, Є.Ф. Демського, Є.В. Додіна, О.К. Застрожної, І.О. Картузової, М.Ю. Козлова, Т.О. Коломоець, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, М.Я. Масленнікова, О.І. Миколенка, А.Ю. Осадного, І.В. Панової, В.Г. Перепелюка, В.М. Протасова, Н.Г. Саліщевої, В.Д. Сорокіна, В.П. Тимощука, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенко, О.М. Якуби й інших вчених. Аналіз праць зазначених вище науковців дає підставу говорити про наявність в Україні різних наукових шкіл щодо визначення змісту адміністративного процесу та стосовно співвідношення адміністративного процесу й адміністративної процедури.

«Функція» як категорія юридичної науки та науки адміністративного права розглядалася в працях А.І. Абрамова, С.С. Алексеева, Є.В. Курінного, В.В. Лазарева, О.В. Малько, М.І. Матузова, О.М. Миколенко, Ю.В. Пирожкової, Т.М. Радько, І.М. Ситар, В.А. Юсупова та багатьох інших. Водночас комплексних досліджень, які б розкривали зміст функцій адміністративного процесу, їх систему й особливості реалізації, у вітчизняній науці не проводилось.

Постановка завдання. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена дана стаття, є такі:

1) розкрити специфіку історико-правового аналізу, який здійснюється сьогодні в науці адміністративного права, з визначенням негативних тенденцій у цій сфері, які впливають на об'єктивність та наукову цінність отриманих результатів;

2) визначити етапи розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу й охарактеризувати кожен із них;

3) визначити перспективні напрями досліджень функцій адміністративного процесу.

Виклад основного матеріалу. Уже зверталася увага на те, що в комплексних науково-дослідних працях, які присвячені змісту та проявам адміністративного процесу, не завжди демонструється зв'язок даного дослідження з усіма попередніми дослідженнями. Є декілька причин, які пояснюють ситуацію, що склалася.

По-перше, у наукових працях дуже рідко відокремлюють історію розвитку норм права й історію розвитку наукової думки про якесь окреме правове явище. Зрозуміло, що історія розвитку законодавства й історія розвитку наукової думки зазвичай тісно взаємопов'язані, але цілком їх ототожнювати теж не можна. Наприклад, перші праці, присвячені обґрунтуванню необхідності створення в Україні адміністративної юстиції, з'явилися ще в 90-х рр. минулого століття. В юридичній літературі тих часів представлені жваві дис-

кусії щодо юрисдикції майбутніх адміністративних судів, можливого порядку розгляду адміністративних публічних спорів тощо [1; 2]. Якщо ж урахувати період існування Російської імперії, то доведеться констатувати, що дискусії про зміст та призначення адміністративної юстиції вже були представлені в науковій літературі і в ті часи [3; 4]. Проте Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) ухвалений лише 6 липня 2005 р. Отже, є суттєва різниця між етапами розвитку наукової думки про адміністративну юстицію й етапами розвитку національного законодавства про адміністративну юстицію. Приємно, що в науковій літературі представлені праці, в яких окремо характеризуються історія розвитку законодавства й історія розвитку наукової думки про окреме взяте правове явище. Наприклад, О.І. Миколенко, досліджуючи адміністративне процедурне право, окремо визначає особливості й етапи історії розвитку адміністративних процедурних норм та історії науки адміністративного процедурного права [5, с. 65–110]. Це дозволило, в одному випадку, виявити закономірності розвитку законодавства країн Європи й України щодо закріплення в ньому адміністративних процедурних норм, а з іншого – відстежити тенденції в юридичній науці за весь час її існування щодо розуміння адміністративної юстиції, адміністративного процесу, адміністративної процедури тощо. Можна навести і протилежні приклади. У своїй дисертації, яка присвячена становленню та здійсненню адміністративного судочинства в Україні, А.В. Руденко, на нашу думку: по-перше, змішав до купи розвиток наукової думки про адміністративну юстицію та розвиток положень законодавства про адміністративну юстицію; по-друге, не розкрив у повному обсязі процес «становлення адміністративного судочинства», адже у підрозділі 1.1 дисертації автор без хронологічної прив'язки лише перелічує думки науковців щодо адміністративної юстиції, адміністративного процесу й адміністративного судочинства [6, с. 11–28]. Тобто А.В. Руденко показав у роботі, що в юридичній літературі представлені дискусійні думки стосовно визначення адміністративного судочинства, але не розкрив сам процес його становлення в Україні, з виділенням етапів розвитку як наукової думки, так і правотворчої діяльності щодо правової регламентації адміністративного судочинства, яка охоплює і законопроектну роботу.

Друга причина, яка зумовлює відсутність зв'язку комплексних науково-дослідних праць із попередніми дослідженнями, полягає в тому, що історичні аспекти теми дослідження розкриваються авторами суто через аналіз актів національного законодавства. Наприклад, М.Є. Околович у своїй праці, яка присвячена адміністративно-правовому регулюванню містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування, обмежилась тільки історико-правовим аналізом законодавства у сфері містобудівної діяльності в Україні [7, с. 40–65]. водночас стисло представлена в роботі наукова думка щодо

адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності. Тому аргументація в дисертації в основному базується на положеннях чинного законодавства та матеріалах практики. Такі праці мають право на існування, особливо коли пишуться практичними працівниками, які звикли в повсякденному житті шукати відповіді на питання в чинному законодавстві та керуватися власним практичним досвідом. Водночас такі праці, маючи певний позитивний ефект для розвитку національного законодавства, позбавлені правонаступництва наукової думки, адже відірвані від тих здобутків науковців минулих поколінь.

Перш ніж перейти до визначення етапів розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу, хочемо зазначити, що в юридичній літературі із цього питання відсутні комплексні праці. Наприклад, історію розвитку наукової думки про адміністративний процес можна дослідити й охарактеризувати, а також виділити в ній певні періоди, що зумовлено наявністю великої кількості наукових праць із цього питання. Аналіз юридичної літератури радянських часів та сучасної України показує, що в працях досліджуються функції державних органів і державного управління, функції права і норм права, функції учасників юридичного процесу та процесуальних актів, функціональний характер окремих видів юридичного процесу, лише в поодиноких працях є намагання розкрити зміст та види функцій юридичного процесу чи функцій судочинства.

Наприклад, у колективній монографії за редакцією В.М. Горшенєва «Теорія юридичного процесу» [8], яка відома всім процесуалістам, розглядаються особливості:

- прояву функцій учасників юридичного процесу. Зазначається, що для юридичного процесу характерний чіткий поділ функцій між його учасниками: одні – органи держави і посадові особи – виконують організаторську функцію, на них безпосередньо покладається вся відповідальність за результат процесу; інші – позивачі, потерпілі, відповідачі, правопорушники – навпаки, мають права, свої законні інтереси та у зв'язку із цим можуть розраховувати на сприятливий і справедливий результат справи [8, с. 57];

- прояву функцій процесуальних актів-документів. Підкреслюється, що такі акти виконують правозастосовну (вирок суду й інші остаточні рішення в справі), допоміжну (постанова слідчого про проведення різних слідчих дій, ухвала судді про забезпечення позову), проміжну (ухвала судді про закінчення підготовки справи та прийняття її до розгляду) або інформаційну (протокол судового засідання) функції [8, с. 58];

- прояву функцій процесуальних норм. Акцентується увага на тому, що основна функція процесуальних норм у традиційному юридичному процесі полягає в тому, щоби створити атмосферу найбільшого сприяння безпосередньо зацікавленим учасникам: позивачу, потерпілому, відповідачу, третім особам, обвинуваченому або підсудному [8, с. 59];

- функціонального призначення таких видів юридичного процесу, як установчий, правотворчий, правозастосовний і контроль-

ний. Зазначається, що ці юридичні процеси розрізняються передусім за своїм змістом і функціями, характером спонукальних мотивів або загальних юридичних фактів, а також за специфікою юридичних наслідків [8, с. 65].

Досить часто характеризуються в юридичній літературі функції юридичної діяльності [9; 10]. Наприклад, В.В. Сорокіна виділяє такі функції юридичної діяльності: 1) реєстраційно-констатуючу; 2) правоутворюючу; 3) правоохоронну, яка поділяється на превентивну, правозабезпечувальну, правовідновлювальну, каральну та компенсаційну підфункції [10, с. 11]. В юридичній літературі представлені й інші праці, в яких розкривається зміст функцій різноманітних правових явищ, але майже відсутні роботи, які б розкривали сутність функцій юридичного процесу загалом чи адміністративного процесу зокрема.

До поодиноких праць, які представлені в періодичних виданнях та висвітлюють окремі аспекти класифікації функцій адміністративного судочинства, можна віднести роботи А.А. Радчук і С.В. Ківалова [11; 12].

Щоби визначитися з періодизацією розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу, звернемося до праці О.М. Миколенко, яка, на нашу думку, найбільш повно розкрила специфіку розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного права [13]. Науковець виділяє три етапи, кожен з яких детально характеризує: 1) початок ХХ ст. – 1950 р.; 2) початок 50-х рр. ХХ ст. – 1990 р.; 3) з 1991 р. до сьогодні [13, с. 243–244]. Запропонована О.М. Миколенко періодизація може бути використана і під час характеристики розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу, щоправда, з урахуванням дати ухвалення КАСУ, коли офіційно визнано існування в Україні адміністративної юстиції та почало здійснюватись адміністративне судочинство.

Отже, узагальнений аналіз думок, представлених в юридичній літературі, дозволив виділити чотири етапи розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу:

Перший етап (початок ХХ ст. – 1950 р.) характеризується тим, що поняття «функція адміністративного процесу» не вживалося в навчально-методичній і науковій літературі. У цей період, по-перше, відбувається трансформація поліцейського права в адміністративне право та з'являються перші праці, присвячені адміністративній юстиції й адміністративному судочинству (ідеться про до-революційний період); по-друге, формується радянське адміністративне право, якому невідомий інститут адміністративної юстиції, тому більшість праць того періоду присвячені визначенню місця адміністративного права в системі радянського права та конкретизації цілей і завдань адміністративно-правового регулювання.

Другий етап (початок 50-х рр. ХХ ст. – 1990 р.) характеризується тим, що: по-перше, виникли концепції адміністративного процесу (позитивна та юрисдикційна концепції), але водночас питання функцій адміністративного процесу не висвітлювалося в юридичній літературі; по-друге, у дослідженнях адмі-

ністративно-правових явищ стали вживати термін «функція», але зазвичай щодо функцій державного управління і функцій виконавчої влади. Іноді цей термін вживався для характеристики функції адміністративно-правової норми та функції адміністративного права.

Третій етап (1991–2005 рр.) характеризується тим, що весь науковий ресурс сконцентровано, по-перше, на обґрунтуванні доцільності створення в Україні адміністративної юстиції та запровадженні адміністративного судочинства; по-друге, на боротьбі прибічників наукових концепцій, які сповідують різні підходи стосовно змісту поняття «адміністративний процес» та щодо співвідношення останнього з поняттям «адміністративна процедура»; по-третє, на реформі адміністративного права, водночас на перегляді функціонального призначення адміністративного права в сучасній системі права України. На жаль, праць, які б розкривали зміст функцій адміністративного процесу, у цей період не представлено.

Четвертий етап (з 2006 р. і до сьогодні) характеризується тим, що, по-перше, активно пропонуються авторські концепції функцій адміністративного права та його правових інститутів, по-друге, з'явилися перші праці, присвячені функціям адміністративного судочинства, що вселяє оптимізм стосовно подальшого розвитку наукових досліджень у цьому напрямі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Кожна науково-дослідна робота, зокрема та, яка присвячена розкриттю змісту функцій адміністративного процесу, повинна демонструвати зв'язок даного дослідження з усіма попередніми дослідженнями. На жаль, цей аспект ігнорується в більшості праць, що негативно позначається на результатах науково-дослідної діяльності.

Серед причин, які пояснюють ситуацію, що склалася, можна виділити такі: 1) у наукових працях дуже рідко виокремлюють історію розвитку норм права й історію розвитку наукової думки про якість окреме правове явище; 2) історичні аспекти теми дослідження розкриваються авторами через аналіз актів на-

ціонального законодавства, водночас ігнорують наукові досягнення минулих поколінь.

2. Узагальнений аналіз думок, представлених в юридичній літературі, дозволив виділити чотири етапи розвитку наукової думки щодо функцій адміністративного процесу: 1) початок ХХ ст. – 1950 р.; 2) початок 50-х рр. ХХ ст. – 1990 р.; 3) 1991–2005 рр.; 4) із 2006 р. і до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойцова В.В., Бойцов В.Я. Административная юстиция: к продолжению дискуссии о содержании и значении. *Государство и право*. 1994. № 5. С. 42–53.
2. Рижков Г.В. Административна юстиція як елемент правової культури суспільства. *Право та культура: теорія і практика*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 травня 1997 р. Київ, 1997. С. 201.
3. Аншютц Г. Юстиция и администрация. *Журнал министерства юстиции*. 1907. № 6. С. 67–102.
4. Коркунов Н.М. Очерк административной юстиции. *Журнал гражданского и уголовного права*. Книга I. Санкт-Петербург, 1885. С. 1–48.
5. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків, 2010. 336 с.
6. Руденко А.В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2005. 209 с.
7. Околович М.Є. Адміністративно-правове регулювання містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування : дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 258 с.
8. Теория юридического процесса : монография / В.М. Горшенев и др. ; под общ. ред. В.М. Горшенева. Харьков, 1985. 192 с.
9. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ, 2005. 375 с.
10. Сорокина В.В. Процессуальная форма юридической деятельности в современной России: вопросы теории и практики : автореф. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2009. 22 с.
11. Радчук А.А. Функції адміністративного судочинства у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». Вип. 22, 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_22_28 (дата звернення: 06.01.2019).
12. Ківалов С.В. Теоретична характеристика функціонального змісту адміністративного судочинства як правозахисного механізму у сфері публічного управління. *Актуальні проблеми держави і права*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2014_71_4 (дата звернення: 06.01.2019).
13. Миколенко О.М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 484 с.